

**HARDT VE NEGRI’NİN KÜRESEL DEMOKRASİ DÜŞÜNCESİ İLE
LACLAU VE MOUFFE’UN RADİKAL DEMOKRASİ PROJESİNİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ***

*A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE GLOBAL DEMOCRACY THOUGHT OF
HARDT & NEGRI AND THE RADICAL DEMOCRACY THOUGHT OF LACLAU
& MOUFFE*

Aysun YARALI AKKAYA, Selim BOZDOĞAN*****

*Geliş Tarihi: 19.09.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada demokrasi kuramında çağdaş yaklaşımlar arasında yer alan iki farklı düşünce üzerine odaklanılmıştır. Hem Laclau ve Mouffe’un radikal demokrasi projesi hem de Hardt ve Negri’nin küresel demokrasi düşüncesi, özünde liberal demokrasinin günümüzde karşılaştığı krizine çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Her iki demokrasi projesinde de özne, sınıf, kimlik, hegemonya, azınlık, devrim kavramları tartışılmaktadır. Bu çerçevede bu çalışma, Hardt ve Negri’nin çokluk ve imparatorluk kavramlarıyla açıkladığı küresel demokrasi düşüncesinin radikal demokrasi eleştirisi olduğunu iddia eder.

Anahtar Kelimeler: Radikal Demokrasi, Küresel Demokrasi, Hegemonya, Çokluk, İmparatorluk, post-Marksizm.

ABSTRACT: This article focuses on two different thoughts, which are part of the contemporary democracy theory. At their cores, both radical democracy project of Laclau & Mouffe and global democracy thought of Hardt & Negri emerged as a solution to the crisis that liberal democracy is facing. In either of these two democracy projects the concepts of subject, class, identity, hegemony, minority and revolution are discussed. In this regard, this article claims that global democracy project, which was explained by Hardt & Negri with the concepts of multitude and empire, is a critic of the radical democracy theory.

Keywords: Radical Democracy, Global Democracy, Hegemony, Multiplicity, Empire, post-Marksizm.

1.GİRİŞ

İlk kez Herodot’un Herodot Tarihi kitabında yasalar karşısında eşitlik [isonomi] olarak tanımlanan demokrasi, Atina sitesindeki uygulamalarından günümüze kadar önemli değişimlerden geçmiştir. Hem Atina sitesindeki uygulamaları hem de Spinoza ve Rousseau’nun görüşlerinde demokrasi yönetime doğrudan katılımı ifade edilirken; 19. yüzyıl liberal temsili demokrasi anlayışı,

* Bu çalışma Selim Bozdoğan’ın 2017 yılında YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Hardt ve Negri’nin Çokluk Düşüncesinde Radikal Demokrasi Eleştirileri” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, aysunyaraliakkaya@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6829-4282.

*** selimbzdogan@gmail.com, ORCID:0000-0001-8852-8974.

makro ölçekli ulus-devlet örgütlenmesi içerisinde temsil kavramıyla ilişkilendirilmiştir.

Marksist düşünce içerisinde de farklılaşan bir demokrasi tahayyülü söz konusudur. Marx'ın gençlik dönemi demokrasi fikirleri, onun olgunluk dönemi tarihsel materyalist yönteminin bir sonucu olan komünizm fikriyle bir süreklilik içerisinde. Gerçek demokrasiyi bir devlet örgütlenmesi olarak tartışmayan Marx demokrasiyi, toplumsalın ve siyasalın homojenleşmesi ilkesinden hareketle ele alır. Yine Bernstein'ın görüşlerine baktığımızda adalet temelli sosyalizm ve liberalizmin bir kaynaşması olarak sosyal demokrasi kuramını savunduğunu söylemek mümkündür.

1980 sonrasında ise Marksist kuramsal yazında demokrasi kavramı birçok teorik çalışmanın lokomotifi haline gelmiştir. Clause Offe, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Micheal Hardt ve Antonio Negri (Therborn, 2010:202-203) gibi birçok post-Marksist düşünür, demokratik düşünceye yönelik yaklaşımlarıyla sola bir alternatif oluşturmayı denemişlerdir. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu post-Marksist düşüncede kabul edebileceğimiz iki temel kuram olan Radikal Demokrasi ile Küresel Demokrasi teorilerinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu karşılaştırmada temel amaç küresel demokrasinin radikal demokrasiye bir alternatif olarak eleştirilerini tartışmak olacaktır. Bu çerçevede makalede öncelikle radikal demokrasi savı üzerinde duran Laclau ve Mouffe'un teorilerinin kavramsal temelleri ile birlikte radikal demokrasi projeleri anlatılacak, sonrasında Hardt ve Negri'nin kullandığı kavramlar açıklanarak, küresel demokrasi yaklaşımları tartışılacaktır.

2. LACLAU VE MOUFFE'UN DÜŞÜNCELERİNDE MARKSİZM ELEŞTİRİSİNİN TEMELLERİ

Laclau ve Mouffe'un "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" (2015) kitabı post-Marksist düşünceye alanında öne çıkan yayınlar arasındadır. Kendilerini post-Marksist olarak kabul eden Laclau ve Mouffe entelektüel geleneğe yeniden sahip çıkmaya ve bu geleneği aşmaya çabalamışlardır (Therborn, 2010:202). Düşünürler, Marksizm öznellik ve sınıf temelinden yola çıkarak ön gördüğü ileri aşama olan kapitalizmin gelişmesi ve böylece antagonizmaların ortadan kalktığı saydam bir toplum olarak komünizme geçileceği düşüncesini sürdürmezler. Ancak Marksizmin kendi geçmişlerini oluşturduğunu söylemekten de kendilerini alıkoymazlar (Laclau&Mouffe, 2015:29).

Laclau ve Mouffe, öncelikle Marksist kuramın özgülüğünü ve sınıf indirgemeciliğini yapı-bozumuna uğratmış ve ikinci olarak da Marksist kategorilerin yeni toplumsal mücadelelerle olan ilişkilerini yeni kuramsal kaynaklara başvurarak, alternatif bir sol tahayyül için irdelenmişlerdir. Dolayısıyla, Marksizm'in "sınıf" ve "ekonomi" temelli yaklaşımlarıyla toplumsal yapının anlaşılamayacağına vurgu

yapmaktadırlar. Buna göre, Marx'daki 'sınıf' nosyonu bir bütün olarak Ondokzuncu yüzyılda çok berrak olan toplumsal kimliklere büyük ölçüde tekabül eden bir sentezdir. Ancak bu sentez bugün anti-kapitalist mücadelelerin mantığını ve modelini anlamada eskisi kadar yardımcı olmamaktadır (Laclau, 1989:26). Geldiğimiz noktada toplum heterojen bir haldedir ve ekonomik temelli yaklaşımlarla tüm bu farklılıkların tek bir sınıf ilişkisi yumağı içerisinde homojenleştirilmesi mümkün değildir. Toplumun özü toplumsal ve politik kimlikler –özdeşlikler- esas itibarıyla kararsız bir yapıdadır (Laclau, 1989:26). Laclau – Mouffe, Marksizm'in yaygın kültürel değişim karşısında nasıl kırıldığını göstermektedir (Sim, 2001:13). Özellikle 1980'li yıllardan itibaren meydana gelen toplumsal, siyasal ve kültürel değişim ve dönüşümler Laclau ve Mouffe'un kuramsal yaklaşımlarında belirleyici rollere sahip olmuştur:

“Yeni feminizmin, etnik, ulusal ve cinsel azınlıkların protesto hareketlerinin, nüfusun marjinalleştirilmiş tabakalarının kurumlara karşı verdiği ekolojik mücadelelerinin, anti-nükleer hareketin, kapitalist çevre ülkelerde atipik toplumsal mücadelelerinin doğuşu –bütün bunlar daha özgür, demokratik ve eşitlikçi toplumlara doğru bir ilerlemenin potansiyelini, ama yalnızca potansiyelini yaratacak şekilde- toplumsal karşıtıllıkların geniş alanlara yayılmasını ifade eder (Laclau&Mouffe, 2015:25-26).”

Bu bağlamda karmaşıklaşan toplumsal ilişkiler “sınıf” ve “ekonomi” temelli yaklaşım üzerinden inşa olunan Ortodoks Marksizmi¹ krize sokmaktadır. “Teorik krize yol açan şey, bizzat çağdaş toplumsal mücadelelerin çoğulluğu ve bu mücadelelerin içerdiği zenginlikler olmuştur”(Laclau-Mouffe, 2015: 27). Homojen evrensel sınıflar veya ulusal toplumsal oluşumlar fikrini reddederler (Parker-Sim, 1997: 176). Dolayısıyla çoğul kimliklerin heterojenliği ilkesi, Marksist projenin yeniden formüle edilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır (Sim, 2001: 13). Bu çoğulculuşma neticesinde Laclau ve Mouffe, kendi radikal demokrasi versiyonlarını geleneksel Marksizm'den ayırırlar (Trimbur, 1999:287). Bu bağlamda Laclau ve Mouffe'un birinci eleştirisi *evrensel sınıf birliği nosyonu* ve bunun temelinde yatan özcü yaklaşımlar olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca emperyalist sömürü, ekolojik krizler ve ekonominin farklı sektörleri arasındaki artan dengesizlikler, giderek daha fazla kişiyi dışlamakta ve daha çok “öteki” yaratmaktadır. Bununla bağlantılı olarak toplumsal mücadeleler çeşitlilik kazandıkça geniş halk kitlerinin tek bir kategoride temsil edilmesi giderek güçleşmektedir (Kundakçı, 2015: 170; Laclau, 2006: 113).

¹Marksizmin krize yönelik ilk önemli çalışma, Korsch'un *Marksizmin Krizi* başlıklı yazısıdır. Korsch, çalışmasında Marksizmin, tarihsel ve teorik bir krizin ortasında olduğu iddiasıyla başlar. Yazar'a göre, yaşanmakta olan bu kriz sadece Marksist hareketin yaşadığı bir kriz olarak tanımlanmamalı, Marksizmin kendisinin yaşadığı bir kriz olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir (Gülenç, 2010: 140).

Toplumsal kategorilerin sınıf kavramı içerisinde sabitlenmesi, diğer tikel grupların mücadelelerini de göz ardı etmeye neden olmaktadır. Laclau ve Mouffe'a göre, Marksizm'in sınıf ile toplumsal failer arasında kurmuş olduğu güçlü ilişkinin saydam bir toplum modeline doğru ilerleyeceği tezi doğru değildir (Kundakçı, 2015: 155). Marksizm'in evrensel sınıf birliği, özdeşlik ve temsil olgularının temelindeki şey *son kertede ekonomiye* verilen öncü ve öz rollerdir. Temel altyapı birimi olarak ekonomi, Marksist teorinin özünü oluşturur (Laclau-Mouffe, 2015: 45).

Marksizmin toplumun temel dinamiğini ekonomi üzerinde dizayn etmesi siyasalın sonuna gelindiğini iddia eden bir düşünce içindedir. Çünkü Marksist "bilim" in garanti ettiği şey, altyapının hareket yasalarıdır (Laclau-Mouffe, 2015: 50). Altyapısal temel ile üstyapı arasındaki tek yönlü (burjuva - işçi sınıfı diyalektiği) antagonistik ilişkiler "tarihsel zorunluluk" yasası çerçevesinde anlamlandırılmaktadır. Örneğin devrim fikri, işçi sınıfının ontolojik merkezliği üzerinden kurgulanmaktayken, günümüzdeki devrimci hareketler ve mücadeleler işçi sınıfını da aşan daha karmaşık mücadeleler ağına dönüşmektedirler. İşçiler, kadınlar, eşcinseller ve çevrecilerin mücadeleleri herhangi türden birleşik bir doğrultuya tabi tutulmaksızın yürütülmektedir (Laclau, 1989: 26). Dolayısıyla Laclau ve Mouffe, "işçi sınıfının temsiliyeti/evrensel failliği" ve "ekonomik özcülük ve temelcilik" ilkelerinin yerine, hegemonik söylem temelinde yükselen yeni radikal demokratik bir siyaset teorisinin kurulması gerektiğini ifade etmektedirler.

3. LACLAU VE MOUFFE'DA RADİKAL DEMOKRASİ PROJESİ

Radikal demokraside özne konumları, çokluğun kesişme noktasındaki hegemonik pratiklerin eklenmesi sonucu oluşan; merkezleşmiş, parçalanmış ve bütünleşmemiş fail olarak bir özne kategorisinin yeniden değerlendirilmesine dayanır. Laclau ve Mouffe, merkezsiz, parçalanmış ve tamamlanmamış özne fikrini; dilbilim, psikanaliz ve yapı-bozum gibi geniş bir alandan esinlenerek, siyasal bir momentte tartışmaktadırlar. Bu nedenle radikal demokrasi projesini şekillendiren bu kavramlar oldukça etkilidir.

Klasik düşüncede "özne" tamamlanmış bir işçi sınıfı ya da birey kategorisi içerisinde kendini açığa çıkarırken; "tamamlanmamış özne" fikri, "fark" ve "tekrar" a dayalı bir kimliğe göndermede bulunur. "Özne heterojen ve değişkendir" (Özsel, 2010: 343). Peki, sabit olmayan anlam çoğulluğu ve farklı tikeliklere sahip kimlikleri bir araya getirecek şey nedir? Bu sorunun cevabı, Laclau ve Mouffe tarafından hegemonya kavramı çerçevesinde ele alınır. Laclau ve Mouffe'un amacı, radikal demokrasi kavramına dayanan yeni bir sol politikanın şekillendirilmesi için Gramsci'nin hegemonya kavramının ötesine geçmektir (Parker-Sim, 1997: 175-176). Laclau ve Mouffe'un hegemonya teorisini temellendirdiği kavramsal yöntemine bakacak olursak hegemonya teorisi, özcü yaklaşımların evrensellik iddiasının günümüzde anlamını yitirdiğine dikkat çekmektedir. "Feministler,

çevreciler, işsizler, kapitalizm karşıtları, eşcinseller, belirli bir etnik azınlığa mensup olan ve çeşitli kültürel gruplar vb. kendi söylemleri etrafından toplumsallığın, diğer kesimlerinden farklılaşan tikel pozisyonlar, kendi mücadele ve özne konumlarını² ifade etmektedir”(Kundakçı, 2015: 196). Dolayısıyla hiçbir tikel kimliğin kendi başına tüm toplumu açıklamaya muktedir olmadığını söylemek mümkündür. “Çağdaş siyasal ve sosyal mücadelelerin çıkış noktası, güçlü bir şekilde kendi tikelliklerini öne sürmektir” (Laclau, 2015:27). Laclau ve Mouffe göre, evrensellik/tikellik karşıtlığı aşılsa, hegemonya vardır.

Laclau’ya göre kimlik yapı-bozuma uğratıldığında kendi sınırlarını aşarak yayılım haline geçer ve evrensel niteliğini kaybeder. Kimlik geçirgendir ve yayılım halindedir. “Bütün kimliklerin, tamamlanmamış, açık ve politik bakımdan tartışmalı karakterinin bir onaylaması yoluyla terk edilmesi³ gerekir” (Laclau-Mouffe, 2015: 168). O kısmı bir tamamlanmamışlık ve sonsuz bir antagonizma ilişkisi içermektedir.

Laclau ve Mouffe’a göre hegemonya eklemlenicidir (Laclau-Mouffe, 2015: 169)⁴. Eklemlenme, söylem çerçevesinde bir araya gelen öğelerin oluşturduğu momenttir. Fark mantığı ile eşdeğerlik mantığı çerçevesinde, düğüm noktalarında bir araya gelen öğelerin eklemlenmesi fikri, sınıf kavramına biçilen ontolojik teorilere karşı da bir reddiyedir. “Laclau ve Mouffe, hegemonya mantığını bir eklemlenme ve olumsuzluk mantığı olarak gösterir ve hegemonik öznelerin bizzat kimliğinin bu egemen formasyon süreçlerinde belirlenmeye başladığını savunur” (Nizam, 2006: 159). Düğüm noktalarında eklemlenen öğeler, hegemonik bir ilişki çerçevesinde *evrensel*⁵ hale gelmektedirler. Yani hegemonya evrensel ve tikel arasında meydana gelen boşluğu doldurma işlevi görmektedir. Fakat bu doldurma işleviyle ulaşılan evrensellik boyutu kesin olarak kazanılmış değildir, her daim tersine çevrilebilir bir niteliğe de sahiptir. Çünkü “buradaki evrensellik imgesi bir

²Özne konumları kavramı, söylemin yarattığı yeni yapı içinde öznelerin aldıkları konumları ve söylemin meydana getirmiş olduğu toplumsal faillerin çokluğuna vurgu yapar.

³Kimliğin onaylanması farkın olduğuna gönderimde bulunurken, kimliğin onaylandıktan sonra terk edilmesi ise eşdeğerlik mantığını gündeme getirir.

⁴Laclau ve Mouffe’a (2015: 169) göre, öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratiğe eklemlenme denir. Eklemlenici pratikten doğan yapılaşmış bütüne ise söylem denir. Bir söylem içinde eklemlenmiş durumda görünürken ortaya çıkan, farklılık konumlarına moment, bunun tersine, söylemsel olarak eklemlenmemiş farklılıklara öge diye edilir.

⁵Laclau'nun evrenselliği, kirlenmiş evrenselliktir, "çünkü (1) evrensellik ile tikellik arasındaki çözümsüz gerilimlerde yaşar ve (2) sahip olduğu hegemonik evrensellik işlevi kesin olarak kazanılmış değil, daima tersine çevrilebilir niteliktedir (Laclau-Mouffe, 2015: 16).

mutlak gerçeklik olarak değil, ancak hegemonik bir kurgu olarak varolabilir” (Özsel, 2010: 354). Bu kurgu her daim antagonizmalar tarafından bertaraf edilir.

Antagonizma, genel olarak uzlaşmaz karşıtlıklar olarak tanımlanmaktadır. Klasik Marksizm’de, antagonizma burjuva ve işçi sınıfı karşıtlığını ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Bir uzlaşmaz karşıtlık alanı olarak burjuva ve işçi sınıfı arasındaki gerilimin, proleter devrimle yok olacağına inanılmaktadır. Fakat Laclau ve Mouffe için “antagonizmalar” hiçbir zaman kapanamaz. Söylem tarafından kısmi olarak bir kapanma meydana gelmiş olsa bile, bu kapanmayı bozan toplumsal antagonizmalar sürekli oluş halindedirler.

Antagonizma, “hegemonyanın (anlamın, kimliğin) kapanımını gerçekleştirmedeki başarısızlığından, söylemsel pratikleri sürekli olarak aşan ve istikrarsızlaştıran çok anlamlı ve ‘anlam fazlalığı’ndan ileri gelir” (Demir, 2014: 104). Antagonizmalar *nesnel* ilişkiler değil, nesneliliğin sınırlarını açığa çıkaran ilişkilerdir (Laclau-Mouffe, 2015: 16/202). Nesneliliğin olmaması, bütünlüklü bir toplum modelinin de olmaması anlamını taşır. Laclau’ya göre toplum geçerli bir söylem nesnesi değildir. Toplum, bütünlükten çok toplamlardan meydana gelmektedir. Laclau, bu toplamların çeşitli öğeleri arasındaki ilişkilerin, nedensellik mantığından ve determinizmden çok olumsuzluk gereğince düşünülmesi gerektiği konusunda ısrar eder (Barrett, 2013: 374). Ancak Laclau ve Mouffe, toplumsal bütünlük düşüncesinin eleştirisiyle yetinmez, toplumun olanaksızlığıyla (Laclau, 1990: 89) ilgili temel bir sav ortaya atarlar. Toplum olanaksızdır çünkü toplum farklılıkların sayısız/sonsuz oyun alanıdır ve “öğeler”in anlamını herhangi bir düz anlamda sabitleştirmek mümkün değildir (Laclau, 1990: 90). Toplumun bir temeli ve özü yoktur; toplum bir töz değildir. Toplum ve toplumsal failer özden yoksundurlar (Laclau-Mouffe, 2015: 1258). Bu özü ve temelciliği bozan antagonizmalardır.

Antagonizma, “kimliğin eksiksiz, tam ve istikrarlı kılınmasının en büyük tehdididir. Yani toplumsal kimliklerin ve nesneliliğin kalbindeki yokluğu, eksikliği (lack) açığa vurur” (Howarth-Stavrakakis, 2000: 10; akt: Demir, 2014: 106). Hiçbir kimlik nesnel değildir. Öznelliğimiz bir dizi kimlik tarafından çaprazlanmıştır (Homer, 2013: 159). Homojen ve bütünlükçü bir kimliğin “toplum” adı altında işlerli hale gelmesini engelleyen şey ötekinin⁶ varlığıdır. “Ben’in oluşturulması, öte yandan bir “öteki”nin varlığını da dışsal olarak kurmakta ve “benden olmayan”ın bile sınırlarını çizmektedir” (Kundakçı, 2015: 2012). Çünkü kimliğe karşı dıştan her daim bir reaksiyon vardır. Bu yüzden de “antagonizmalar toplumun içinden değil

⁶Öteki düşman değildir; rakip de değildir, olsa olsa bir hasımdır. Karşıtlığı *olumsallık* ilkesince anlamlandırılmıştır.

dışındadırlar ya da daha doğrusu, toplumun sınırlarını, onun kendisini tam olarak oluşturmasını olanaksız hale getirirler”(Laclau-Mouffe, 2015: 202).

Özetlersek, hegemonyanın evrenselliği, düğüm noktalarında bir araya gelen öğelerin, momentler halinde billurlaşmadığı bir alanının kısmi birlikteliğine vurgu yapar. Bu açıdan "hegemonya teorisinin yaptığı şey, eklemleme ilişkisine giren öznelerin ve öğeleri özgüleştirmenin olanaklı olduğunu göstermek ve bu eklemlemeyi kapsayan ilişkisel momentin özgüllüğünü belirlemektir" (Nizam, 2006: 159). Laclau'ya göre her kimlik kendinde özeldir.

Radikal demokrasi projesinde, sosyalizmin sadece işçilerin özyönetimi ilkesine dayanmasına karşılık, aslolanın ne üretileceğine ve ürünlerin paylaşılma biçimlerine ilişkin kararlara bütün öznelerin gerçek katılımını savunmaktadır (Laclau-Mouffe, 2015: 273). Böylece işçi sınıfı egemenliğine ve özcü yaklaşımlar neticesinde ortaya çıkacak bir olaya imkân tanınmamaktadır. Dolayısıyla radikal demokrasinin sosyalizm boyutu bu bağlamda kendini açığa çıkarmaktadır.

Temel olarak, radikal demokrasinin liberal demokrasiden farkı, modern demokrasinin etik-siyasal ilkelerinin genişletilmesi ve demokratik devrimin radikalleştirilmesi (Demir, 2014: 171) olarak saptanabilir. Demokratik devrim ile toplumsal düzen, temelinin tanrısal iradede bulunduğu bir yönetimin hiyerarşik, eşitsizlikçi tipteki bir toplumun sona ermesini sağlamaktadır (Laclau-Mouffe, 2015: 239). Modern demokrasinin eşitlik ve özgürlük ilkeleri bu bakımdan önemlidir, fakat yeterli değildir. Bu bağlamda liberal demokrasinin yapı-bozuma uğratılması gerekir. Sosyalizm ve liberalizmin eklemmesi, kapitalizmden radikal bir kopuşu değil, her iki yaklaşımın birlikte tartışılmasıdır. Böylece liberal demokrasi ve sosyalizmin eklemmesi, radikal çoğul proje ile eşitsizliklere karşı mücadele etmeyi amaçlamakta ve tabiyet ilişkilerini ortadan kaldırmaktadır (Laclau-Mouffe, 2015: 237). Laclau ve Mouffe'ye göre Marksist söylemdeki eşitsizliklere karşı mücadele etme süreci monisttir. "Eşitsizlikle mücadele yönteminde kolektif mücadele karakterinin sağlanması için tabiyetin farklılık olarak istikrar kazanmasını engelleyen bir dış söylemin varlığı gereklidir" (Laclau-Mouffe, 2015: 245). Dolayısıyla toplumsal mücadelelerde bütünsel öznelerinin parçalanması antagonizmaların her daim varlığını korumasından ileri gelir. Örneğin "devletin müdahale ettiği bütün alanlarda, toplumsal ilişkilerin politikleşmesi sayısız yeni antagonizmaya temel oluşturur" (Laclau-Mouffe, 2015: 248). Çevre, tüketimcilik, çeşitli diğer hizmetler, hepsi de eşitsizliklere karşı mücadele ve yeni haklar için yeni talepler meydana getirmektedir. Böylece çoğulcu ve demokratik anlayışın derinleştirilmesinin olanağı doğmuştur (Laclau-Mouffe, 2015: 256). Bu yüzden, radikal ve çoğul demokrasi, eşitlikçi bir mantığın genelleştirilmesine olanak sağlar (Okutan, 2006: 91).

Düşünürler, liberal demokrasinin evrensel ve rasyonel bir uzlaşısı temelinde bütünlüğü mümkün kılacağına dair inancın, demokratik düşünceyi yanlış yola saptıracağını önemle vurgularlar (Mouffe, 2013: 8). Toplumsalın temeli, siyasal çatışmalarla istikrar kazanmaktadır ve bu da radikal demokrasinin önkoşuludur. Mouffe'a göre, Habermasçı müzakereci demokrasi, ahlak ve siyaset arasında bir bağlantı kurmayı hedefler. Oysa demokratik siyaset biz/onlar karşıtlığının antagonistik olarak sürekliliğini ön plana çıkarır. Laclau ve Mouffe göre, "Demokratik siyaset biz/onlar karşıtlığının aşılmasını değil, bu karşıtlığın farklı biçimlerde yeniden kurulmasını gerektirmektedir" (Mouffe, 2013: 22). Her kimlik ilişkisel karakterde olduğu başka bir kimliğin varlığının önkoşulu olan, yani kimliğin dışarısını kuran bir "öteki"nin algısıdır. Bu bağlamda bütün siyasal kimlik biçimleri bir biz/onlar ayrımı içerdiğinden, antagonizmanın ortaya çıkma ihtimalinin hiçbir zaman ortadan kaldırılamayacağı anlamına gelir (Mouffe, 2013: 24). Bu yüzden kimlikler hiçbir zaman tamamıyla sabitlenemez. Kimlikler sabitlenemezse hegemonya da hiçbir zaman tamamlanamaz. Dolayısıyla radikal demokrasi projesi:

"Liberal demokratik geleneğin öğeleri arasındaki hakların artık bireycileşmiş bir çerçeveden görmeden, ama 'demokratik hakları' daha çok kavrayarak başka türden bir eklemlenmeyi amaçlar. Bu ise, yeni bir hegemonya yaratacaktır. Demokratikler pratikler çokluğunun gerektirdiği demokratik değerler hegemonyası için ihtiyaç duyduğumuz şey, bir demokratik matris aracılığıyla biçimlendirilecek özne pozisyonları çokluğunun daha çeşitli toplumsal ilişkilere dâhil edilerek kurumsallaştırılmasıdır(Mouffe, 2008: 37)."

Burada radikal demokrasinin görevi, ırkçılığı kapitalizmin, cinsiyetçilik karşıtı mücadelelerin birlikte eklemlenmesine izin verecek yeni özne pozisyonlarının yaratılmasını ön plana çıkarır⁷. Sol siyaset içerisinde alternatif olarak görülen radikal demokrasi söyleminin toplumsal bölünmeyi eş-değerlikler temelinde yeniden kurgulaması gerekmektedir (Laclau-Mouffe, 2015: 269). Politik alanların çoğaltılması demokratik dönüşümün önkoşuludur. "Örneğin cinsiyetçilik karşıtlığı ile kapitalizm karşıtlığı arasında zorunlu bağlantılar yoktur ve ikisi arasında birleşme ancak hegemonik bir eklemlenmenin sonucu olabilir" (Laclau-Mouffe, 2015: 272).

4. HARDT VE NEGRİ'NİN MODERNİTE ELEŞTİRİSİ VE KURAMSAL TARTIŞMALARININ TEMELLERİ

Hardt ve Negri'nin kuramsal yaklaşımını öne çıkaran modernite eleştirisi, Fredric Jameson ve David Harvey'in postmodernist yaklaşımlarına dayanmaktadır. Jameson, "Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı" adlı eserinde, postmodernizmi kapitalizmin gelişimindeki bir aşama olarak tanımlamaktadır.

⁷Laclau ve Mouffe, yeni özne konumlarının toplumsal mücadelelerde yeni baskı biçimlerine karşı direnişlerinin nasıl yeni-muhafazakâr söylemler eklemlenebildiklerine de dikkat çekerler (Laclau-Mouffe, 2015: 260).

Jameson postmodernizmin kapitalizmle olan ilişkisini “kültür” kavramından hareketle irdelemiştir. Jameson geç kapitalizm derken, içinde yaşadığımız ileri kapitalizmin kültür alanına yansıttığı formlara dikkat çekmektedir. Bu formlar mimaride, sanatta, edebiyatta, tüketimde vb. alanlarda deneyimlediğimiz tüm şeyleri içermektedir. Diğer yandan Jameson, farklılık, tikellik ve heterojenliği piyasa kapitalizmine katkı sunmasından ötürü eleştirir. Jameson’a göre farklılık ve heterojenlik kapitalist sisteme yeni bir ivme kazandırmaktadır.

Hardt ve Negri ise postmodernizmi, yeni üretim biçimleri ve bunların yarattığı dönüşümler çerçevesinde maddi olmayan emek ve biyo-politik iktidar ağları temelinde merkezlessiz egemenlik formlarını içerisinde barındıran *İmparatorluk* ve bunlara karşı olarak kavramsallaştırdığı *Çokluk* temelinde irdelemektedir. Öncelikle Hardt ve Negri modernliği iki uğrak üzerinde değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Birinci modernlik ve ikinci modernlik olarak yapmış oldukları dönemselleştirmede, ikinci modernliğin yıkıcı ve çatışmacı doğasını betimlemeye çalışmaktadırlar. Onlara göre modernliğin ilk dönemleri devrimci hamleleri kendi içerisinde barındırmaktadır. Dünyaya ve yaşama ilişkin içkinlik düzleminde yaratıcı kuvveti kendinde bulan çokluğun devrimci karakterine yönelik karşı-devrimci bir hamlede her daim kendini göstermiştir. Karşı-devrimci hareketin aşkinci düzlemde kendini ortaya koyması aynı zamanda ikinci modernlik olarak kavramsallaştırılır. Hardt ve Negri’ye göre modernlik “egemenlik tektir ve devredilemez” ilkesini düstur edildiği için, aşkinci bir projedir. Hardt ve Negri’ye göre, Descartes’la başlayan ve daha sonra Hegel’e kadar ki süreçte, aşkincil bir töz düzleminde anlamını bulan felsefe, aklın yegâne kılavuzluğuna yönelerek sözleşme teorilerindeki savaş halini meşru bir zemine oturtulması sürecidir. Aşkinci düzlemin ekonomik kuramsal yapısı ise Adam Smith’in “görünmez el” metaforunda anlamını bulmaktadır. Bu yüzden Avrupa modernliği kapitalizmden ayrılamaz (Hardt-Negri, 2015: 104). Çünkü modern egemenlik teorisinin içini dolduran ve onun varlığını sürdürmesini sağlayan bir içerik vardır. Bu içerik kapitalist gelişme tarafından, toplumsal yeniden üretim değerlerinin temeli olarak olumlanması tarafından temsil edilir (Hardt-Negri, 2015: 104). Düşüncülere göre, egemenlik ve sermayenin birlikteliği zirveye ulaştığında, iktidarın aşkincisallığı otoriter yönetimlerin aşkincil bir uygulamasına dönüştüğünde, toplumu yönetenler politik bir makineye dönüşmektedirler. İktidar dispozitiflerinin krizine yönelik ikinci hamle “ulus” kavramının inşasıyla ilgilidir. Hardt ve Negri’nin kavramsallaştırmasında “Avrupa’da ulus kavramı patrimonyal ve mutlakıyetçi devlet alanında ortaya çıkmıştır”(Hardt-Negri, 2015: 110). Patrimonyal devlet ilkesinde “kralın malı olan devlet”, uluslaşma süreçleriyle birlikte “ulusun malına” dönüşmüştür. Aslında ulus-devletin homojenleştirici ve halk içinde özdeşliğe dayalı prosedürlerin yaratılmasına yönelik hamleleri “zora ve şiddet”e dayalı olarak kendini ortaya koymuştur.

Dolayısıyla “her ulus, çokluğu bir halk haline getirmek zorundadır” (Hardt-Negri, 2015: 119).

Hardt ve Negri’nin penceresinde, ulus ve ulusun halkı hüküm sürdüğü müddetçe modernliğin krizi ısrarla sürecektir (Hardt-Negri, 2015: 125). Özetlersek, modernliğin devlet biçimi önce ulus-devlete denk düşer ve ardından ulus-devlet biçimi bir dizi “katliam”a sebebiyet verir. 19. ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki ulus-devlet savaşları, kapitalist sistemin “sömürü” mekanizmasına entegre olma gayesiyle ortaya çıktığını örnek gösterebiliriz. 1980’li yıllardan sonra, ulus güçlerinin gerilemesi modern egemenlik paradigmasında yeni bir kaymayı temsil etmektedir. Bu kayma “postmodernlik” olarak tarif edilir. Postmodernliğin temel karakteristik özelliği, biyo-politik çağda “emek süreçlerinde” meydana gelen dönüşümlerde yatmaktadır. Hardt ve Negri, modernlik ile postmodernlik arasındaki farkı, emek ve emek süreçlerinde meydana gelen değişimler üzerinden açıklamaktadır. Diğer yandan Hardt ve Negri, postmodernliği ne salt Aydınlanma eleştirisi üzerinden ne de salt farklılık politikaları temelinde irdelemeye çalışırlar. Bu yüzden “postmodernist teoriyi bütünüyle Aydınlanma ya da bütünüyle modernliğe karşı değil, özel olarak modern egemenlik geleneğine karşı bir meydan okuma olarak ortaya koymanın daha doğru olacağını vurgularlar (Hardt-Negri, 2015: 154).

Hardt ve Negri’nin üzerinde durduğu bir diğer kavram küresel ekonominin tahakkümcü ve disipline edici yöntem ve metotlarına karşı devrimci hamlelerin yarattığı çokluklar için şekillenen yeni bir egemenlik biçimidir. Bu da “imparatorluk”tur. Hardt ve Negri tarafından imparatorluk, küreselleşme temelinde postmodern egemenlik formu olarak tayin edilmektedir. İmparatorluk, ulaşım ve iletişim ağlarının tüm evrene yayılması süreci olarak tarif edilen küreselleşme kavramıyla iç içedir.

Küresel siyasal egemenlik formu olarak imparatorluk, “emperyalizmden”⁸ sonraki aşamayı ifade etmektedir. Emperyalizm, tekellerin, mali-sermayenin ve sermaye ihracının ön planda olduğu, tröstlerin uluslararasılaşması ve toprakların büyük kapitalist devletler tarafından bölüştürülmesi mantığına dayanmaktadır. Dolayısıyla emperyalizm, hükümler ulus-devlet egemenliğine dayanıyor ve bu ulusal egemenliğin, boyun eğdirilmiş yabancı ülkelere yayılmasını içeriyordu (Negri, 2006a: 154). Bu bağlamda emperyalizmin birincil işlevi, yayılma ve dışarıya bağlılık iken; imparatorluk, artık hiçbir dışarı bölgenin kalmadığı ve sınırların önemini yitirdiği mekânsız bir egemenlik biçimini gündeme getirmektedir. “İmparatorluk, her şeyden öte, ulus-devlet egemenliğinin ardından gelen yeni bir egemenlik biçimine, hiçbir sınır tanımayan ya da daha doğrusu yalnızca esnek,

⁸Lenin emperyalizmi kapitalizmin tekelci aşaması olarak kavramaktaydı (Lenin, 2013: 95).

akışkan sınırları tanıyan, sınırsız bir egemenlik biçimine” (Negri, 2006b: 123) ve daha fazla yayılmanın mümkün olmadığı; sınırsız, merkeziz ve dolayısıyla mekânsız bir egemenlik formuna karşılık gelmektedir. Dolayısıyla imparatorluk da emperyalizmin bir *ileri aşaması*⁹ olarak tayin edilmektedir. Buna göre emperyalizm – ulus devlet ilişkisi modern bir söylemde, imparatorluk – küreselleşme ilişkisi de postmodern bir söylem çerçevesinde terkip edilebilir. Bu bağlamda, küreselleşmenin imparatorlukla siyasal bir form ve biçim kazandığını söyleyebiliriz. İmparatorlukta içeri ve dışarı ikiliği söz konusu değildir. “Modernlerden postmoderne ve emperyalizmden imparatorluğa geçişte, içerisiyle dışarısı arasındaki ayrım giderek silinir” (Hardt-Negri, 2015: 196). “Postmodern egemenlik düzeninde bir oranlar ve yoğunlaşmalar, melezlik ve yapaylık”(Hardt-Negri, 2015: 197) söz konusudur. Bu noktada, ekonomi, siyasal, ideolojik ve kültürel düzeyde yapılan hiçbir ayrımın anlamı kalmamaktadır.

Negri ve Hardt’a göre ulus-devletin krizi yeni düzenin de belirleyicisi olmuştur. Ulusal pazar ve ulusal sermaye, ulus olma niteliğini kaybederek, küresel bir mecrada işlev görmektedir. Bu bağlamda “küreselleşme, modern devletin mekânsal belirlenimlerinin ortadan kalkması demektir (Negri, 2012: 56). Para, teknoloji, insanlar ve metalar ulusal sınırları giderek daha kolay geçmektedirler.

⁹Hardt ve Negri’nin İmparatorluğu emperyalizmin ileri bir aşaması olarak görmeleri, onların “ilerleme” kavramına dair bir inançlarının da olduğunu göstermektedir. Düşünürlerin ilerlemeye dönük fikirlerinin temelinde Mario Tronti’nin “Ret Stratejisi” isimli çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmasında Tronti, kapitalist toplumlarda sınıfsal reddetmenin ilkeleri ve gereklilikleri üzerinde durmaktadır. İşçi sınıfı çalışmayı, işverenlerle sözleşmeler yapmayı, oy vermeyi ve grev yapmayı reddetmelidir. Çünkü bu tür işlemler sistemin yeniden üretimini meşrulaştırıcı özelliklere sahiptir. Tronti’ye göre, grev yapıldığında bile emek-sermaye çelişkisini yapılandıran ve istikrara kavuşturan refah kapitalizmini meşrulaştırmış olmaktadır. Bu yüzden sürekli ret etmek gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Tronti’nin *ret stratejisinin* temelinde, emeğin yaratıcı niteliği ön plandadır. Yani kapitalist toplumdaki temel devindirici gücün egemenlerden değil tabi olanlardan geldiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla emek belirleyici ve öncelleyici güç olarak görülmektedir. Bu aşamada işçi sınıfını sınıf yapan burjuvazi değildir, bilakis burjuvaziyi sınıf yapan işçi sınıfıdır. Tronti’nin ifadesiyle: “sermayeyi üreten üretken emektir; kapitalistlerin genelde kendilerini bir sınıf oluşturmalarına yol açan, sanayi işçilerinin bir sınıf içinde örgütlenmeleri gerçeğidir (Tronti, 2005: 166)”. Hardt ve Negri de böyle bir yaklaşım temelinde şunu ifade etmektedirler: İmparatorluğun kuruluşu proleter enternasyonalizmine bir yanıtıdır (Hardt ve Negri, 2015: 73). Yani proleter mücadelelerin ısrarı yüzünden, sermaye için İmparatorluğun kuruluşu zorunlu hale gelmiştir (Negri, 2006a, s.22). Bu yüzden, İmparatorluk emek süreçlerinde meydana gelen bir dizi değişim sonucunda kitlesel mücadeleler neticesinde doğmuştur, diyebiliriz.

Diğer yandan, uluslararası mahkemeler, sağlık ve insan hakları kuruluşları ulus-devlet egemenliğini sarsan ikinci önemli hareket dizisi olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda uluslararası kuruluşların ulus-devlet egemenliğini sarsıcı öğeleri yeni bir egemenlik formunun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. “Egemenlik yeni bir form almış, bu biçim tek bir hükmetme mantığı altında birleşmiş bir dizi ulusal ve ulus-üstü organdan oluşmuştur. İşte bu yeni küresel egemenlik biçimi bizim imparatorluk dediğimiz şeydir”(Hardt-Negri, 2015: 16). O halde imparatorluk, ulusal sınırların yokluğuyla nitelenmektedir. İmparatorluk yönetiminin ucu bucağı yoktur (Hardt-Negri, 2015: 18). İmparatorluk hem her yerdedir, hem de yok yerdedir.

Hardt ve Negri’ye göre, ulus-devlet egemenliğinin kriz yaşadığı bir diğer alan halk kavramında karşımıza çıkmaktadır. Başlangıç itibariyle ulus-devlet egemenliği “halk” kavramı temelinde kuramsallaştırılmıştır. Hardt ve Negri’ye göre, ulusal egemenliğin yerini yeni ulus-üstü güç olarak imparatorluk aldıkça, halkı temsil etmenin imkânsızlığı açık bir hale gelecek ve halk kavramı buharlaşmaya başlayacaktır. Hardt ve Negri’ye göre halk egemenliği ve temsil ilişkisindeki temel problem, küresel bir egemenlik sisteminde, halkın kim olduğuna ya da ne olduğu şeklindeki yanıtları cevaplama problemidir. Çünkü “bugün halkı siyasal bir özne olarak kavramak ve dahası kurumsal olarak onu temsil etmek imkânsız görünmekte” (Negri, 2006b: 126). Dolayısıyla imparatorluk “halk” kavramının içeriksel olarak anlamsızlığını ön plana çıkarmıştır. Küresel bir halk nosyonu yoktur. Halk sınırları belli bir ulus-devlet içerisinde, aynı kültürel ve sosyal formasyonları paylaşan bir cemaat imgesi olarak kavranmaktadır (Negri, 2006a: 31).

Hardt ve Negri, imparatorluğun egemenlik modelini ise Micheal Foucault’nun “biyo-iktidar” kuramından hareketle irdelemeye çalışırlar (Hardt-Negri, 2011: 35; Hardt-Negri, 2015: 75). Hukuk ve yasaklama aracılığıyla değil teşvik etme aracılığıyla işleyen, sınırlandırarak değil görünüşte özgür bırakarak ilerleyen, bireyin aleyhine değil yararına olduğunu söyleyen bir sistemdir. Böyle bir biyo-politik işleyişin merkezi yoktur. Merkezleşmiş, konumsuzlaşmış, her yere yayılmış, Foucault’nun tabiriyle; toplumun kılcal damarlarına kadar girmiş sinsi bir iktidar şebekesidir. Hukuk aracılığıyla değil, bilgi sistemleriyle işlemektedir. Psikoloji, istatistik, işletme ve iktisat gibi mekanizmalarla işleyen, modern bilimlerle iç içedir. “Bu iktidarın en önemli işlevi hayatı bütün yönleriyle kuşatmaktadır ve asli görevi de hayatı yönetmektir” (Hardt-Negri, 2015: 45).

Hardt ve Negri, Foucault’nun biyo-iktidar kuramını “ekonomi ve politika” temelinde yeniden irdelemeye çalışmaktadırlar. Başka bir deyişle, üretim ve yeniden üretim ile ekonomi ve siyaset ayrımının muğlâklaştığı, kapitalizmin yeni bir aşaması olarak görmekte dirler. İmparatorluk çağında bir dışarının olmaması, dünyanın bütün bölgelerinin bütünleşip bağlantılı hale geldiği küresel düzlemde, emek ve emek süreçlerinin biyo-politik dönüşümüne vurgu yapmaktadırlar (Hardt-Negri, 2015:49).

Bu bağlamda Hardt ve Negri iletişimsel ve bilişsel emek süreçlerini “maddi olmayan emek” temelinde kavramsallaştırırlar. Burada emek ölçümü klasik metotların dışındadır. Çünkü “bu emek, bedensel ve duygulanımsal olsa bile, ürünün elle tutulamaz olması, bir rahatlama, ferahlama, tatmin, heyecan ya da utku olması anlamında maddi olmayan emektir” (Hardt-Negri, 2015: 298). Yaşamı yaratan bir güç olarak biyo-iktidar, kolektif öznellikleri, toplumsallıkları ve toplumun bizatihi üretimi olarak görülmektedir.

Nüfusun çoğunluğunun proleterleşmeye doğru evirildiği, merkezsiz ve dışarının olmadığı bir imparatorlukta kurtuluş nasıl sağlanacaktır? Hardt ve Negri’ye göre kurtuluş bizatihi dışarıdan değil içeriden olacaktır. Yeni kolektif biyo-politik beden figürünü teşhis ederek (Hardt- Negri, 2015: 52), maddi olmayan emeğin yaratıcısı olarak güç istencinin dışavurumuyla birlikte mücadeleler alanı ortaya çıkacaktır. Başka bir deyişle; direniş, maddi olmayan emek yaratıcılarının enerjilerini dışa vurarak ortaya çıkabilmektedir (Hardt-Negri, 2015: 300).

İmparatorluğu da meydana getiren -direniş ve mücadele alanlarında-, maddi olmayan emeğin yaratıcı kuvveti olmaktadır. Bu bağlamda ilerlemenin motoru, kendine özgü özerk ve tekil yapıların bir araya gelmesiyle oluşan “çokluktur”, diyebiliriz. Dolaşım halindeki çokluk bir küresel yurttaşlık imgesini taşımaktadır (Hardt-Negri, 2015: 360). Dolayısıyla imparatorluk karşıtı olarak çokluk, küresel düzlemdeki tüm sömürülenlerden oluşmaktadır. Bu yüzden, ortak sömürü mekanizmalarında buluşan çokluk, kendine içkin enerjiyi canavarımsı (Negri, 2006a: 67) bir şekilde ortaya koyabilme kudretini de elinde bulundurduğu için imparatorluğa karşı en büyük silahtır. Hardt ve Negri, çokluğun bir tanımını yapmak yerine, yani “ne olduğundan” ziyade “ne olmadığı”nı açıklamaya çalışırlar. Bir kere çokluk, halk değildir. Egemen komutanın oluşturduğu bir ulus temelinde ortaya çıkan bir birlik olarak değerlendirilemez.

Halk geleneksel olarak üniter bir kavramsallaştırma olmuştur. Nüfus elbette birçok farklılıklar tarafından belirlenir, ancak halk, bu çeşitliliği bir tekillığe indirger ve nüfusa bir özdeşlik dayatır. “Halk” birdir, çokluksa aksine çoktur. Çokluk asla bir tekillığe ya da tek bir özdeşliğe indirgenemeyecek sayısız içsel farktan müteşekkildir: Kültür, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve cinsellik farkları kadar farklı emek biçimlerini, farklı yaşam tarzlarını, farklı dünya görüşlerini, farklı arzuları da kapsar. Çokluk tüm tekil farkların çoğulluğudur (Hardt-Negri, 2011: 12). Kitleden farklı olarak çokluk, elbirliğine dayalı, otonom olarak örgütlenmiş, tekil birlikler halinde ortaya çıkmış emek süreçlerini kapsamaktadır

Kitleler bir tekillığe ya da özdeşliğe indirgemeyeceği için halk kavramıyla tezat oluşturur. Kitleler şüphesiz farklı farklı tipler ve türler barındırır, ancak farklı toplumsal öznelerin kitleleri oluşturduğu söylenemez. Kitlelerin özü farksızlıktır. Oysa çoklukta toplumsal farklar korunur. Çokluk kavramı toplumsal çoğulluğun

önüne, içsel farkları korurken iletişim kurmayı ve ortak hareket etmeyi başarmak gibi zor bir görev koyar (Hardt-Negri, 2011: 12). Çokluk, üretime koşulmuş, özleri gereği üretken olan tekilliklerin ortaklığı temelindeki bütünlük olarak ele alınmaktadır. Çokluğun temel özelliği, heterojenlik ilkesi çerçevesinde bir araya gelen tekilliklerdir. Çokluğu bütün olarak kavramamıza olanak tanıyan şey, emek süreçlerinde *ortak* sömürüye maruz kalan öznelerin birliğidir. Son olarak, çokluk, bir işçi sınıfı da değildir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde, çokluk demek, bu yeni toplumsal sömürü demektir, ama aynı zamanda emeğin yeni gerçekliği, yeni elbirliği ve zekâ yoluyla toplumsal zenginliğin kuruluşu demektir (Negri, 2006a: 51). Yoksullardan, işçilerden, göçmenlerden vs. oluşmuş ortak hareket eden tekillerdir. Göçmenler ve yoksullar bu zenginliği sergileyen özel bir kategoridir. Çeşitli göçmen işçiler, örneğin yerleşik göçmenler, mevsimlik işçiler ve seyyar işçiler (Hardt-Negri, 2011: 149) çokluk adı altında birleşirler. Hardt ve Negri, çokluğun spiralliği çerçevesinde, “etin canavarsallığı”, “ortak paydanın üretimi” ve “ortak paydanın harekete geçirilmesi” temelinde (Hardt-Negri, 2011: 207-237) demokratik bir oluşuma giden süreci tanımlamaya çalışmaktadırlar.

5. HARDT VE NEGRİ’DE KÜRESEL DEMOKRASİ İMKANI

Hardt ve Negri’ye göre, proletaryanın yeni varoluş koşullarında herkes için herkesin yönetimini ön plana çıkaracak mutlak bir demokrasi vaadi vardır (Negri, 2006a: 25). Mutlak demokrasi aynı zamanda çokkültürcülük ve kimlik siyaseti düzleminde kendini tanımlayan demokrasilerin de krizine verilen bir yanıtıdır. Demokrasi artık liberal anlamıyla, yani eşitliğin sınırı olarak görülemez; demokrasi hem özgürlüğün hem eşitliğin kayıtsız şartsız radikalleşmesi olmalıdır (Hardt-Negri, 2011: 238). Eşitlik ve özgürlük, demokrasinin devrimci biçimde icadının motorları olarak görülmektedir.

Müşterek toplumsal etkileşimden doğan çokluk, küresel savaş halinin askıya aldığı demokrasiye yeni bir veçhe kazandırmaktadır. Hardt ve Negri, küresel sistemde ekonomik ve siyasal boyutlarda yürütülen protestolar ve mücadeleleri demokrasi krizinin güçlü bir belirtisi olarak görmektedirler. Bu protestoların ortaya koyduğu gerçek, demokrasinin yukarıdan getirilmesinin ya da dayatılmasının imkânsızlığıdır (Hardt-Negri, 2011:253).Dünyanın her yerindeki –yerel, bölgesel ve küresel düzeydeki bunca mücadelenin ve özgürleşme hareketinin ortak noktası demokrasi arzusudur (Hardt-Negri, 2011: 14). Mutlak demokrasi, “ama” ve “eğer” olmaksızın herkesin herkes tarafından yönetilmesine işaret etmektedir.

Çokluk demokrasisi olan mutlak demokraside, bir’in iktidarı olmamakla birlikte, bir birliğe de indirgenmemektedir. Hatta çokluk egemenlik de edemez (Hardt-Negri, 2011: 345). Dolayısıyla mutlak demokrasi, bir yönetim biçimi değildir ve mutlak bir üniter bedene de benzetilmemektedir. Egemenlik karşıtı olarak çokluk,

bir katılım tarzı ve *ortak* olanın yönetilmesidir. O halde Hardt ve Negri demokrasiden söz ettiklerinde, herkesin herkesi yönetmesini ve *ortak* alan içinde kendini var eden tekilliklerin siyasal özerkliğini gündeme getirmeye çalışmışlardır.

İletişim ve enformasyonla birlikte, egemenlik formunda da dengelerin değiştiğine vurgu yapan Hardt ve Negri, yöneten – yönetilen ilişkisinde yönetilenlerin de artık kendi otonomluklarını kurabildiği ve kendi başlarına toplumu dönüştürebilecek bir gücü elde ettiklerini savunmaktadır. Hegemonik hale gelen “maddi olmayan emek”, ortak iletişim ve işbirliği ağlarında ilişkiler kurabilmektedir. Böylece yeni kurulan ekonomik özyönetim olanakları, öz-örgütlenmenin de demokratik temeli olarak görülebilir (Hardt ve Negri, 2011: 351). Bu bağlamda, çokluğun tekil bir karar ürettiği sonucuna ulaşabiliriz. “Çokluk nasıl birlikte üretimde bulunuyorsa, nasıl ortak paydayı üretiyorsa, siyasal kararlar da üretebilir” (Hardt-Negri, 2011: 353). Dolayısıyla çokluk emek süreçlerinde meydana getirdiği üretim ile karar alma sürecini de dönüştürebilmektedir. Hardt ve Negri’ye göre bir ortak payda temelinde buluşan çokluk, küresel savaş halinde egemen iktidarlara savaşarak ancak mutlak demokrasiyi inşa edebilir/ler. Demokrasi egemenlikten kaçış, çıkış, kopuş süreci ve savaşa karşı savaş demektir (Hardt-Negri, 2011:356). Egemenlik karşıtı toplumsal bir figür olarak çokluk, demokrasinin yegâne öznesi olarak tanımlanmaktadır. Hardt ve Negri için egemenle mücadele etmek önceleri ortak bir düşman tanımının yapılamaması ve ortak bir mücadele dili olmadığı için ortada kalıyordu. Ancak günümüzdeki ortak düşmanın imparatorluk olduğu, ortak dilin ise çokluk temelinde kendini var ettiğini ifade eden Hardt ve Negri, çokluğun “maddi olmayan emek” temelinde imparatorluk sisteminde çatlaklar yaratabileceğine inanmaktadırlar. Son örneğini yakın zamanlarda gördüğümüz Mısır’ın totaliter yönetsel yapısına karşı direniş kıvılcımları, Facebook ve Twitter üzerinden gerçekleşmişti¹⁰. Siber uzay üzerinde oluşturulan sayfalarda iletişime geçen direnişçiler, kısa sürede yaklaşık 250.000 kişinin Tahrir Meydanı’nda toplanmasına neden olmuştu. Hardt ve Negri açısından, Mısır’daki direniş hattının ulus-üstü direnişlere doğru genişleyip ve diğer mücadelelerle bütünleşmemesi, iletişimin, imparatorluk tarafından koordine edildiğine yönelik bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz siyaset felsefesi tartışmalarında demokrasi kavramına büyük bir önem verilmektedir. Klasik liberal demokratik anlayışa hem eleştirel hem de destekleyici yaklaşımlar, demokrasi teorisinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Laclau ve Mouffe, liberal demokrasinin türevleri olarak gördüğü müzakereci

¹⁰Kronoloji: Mısır Devrimi (2014), <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-misir-devrimi> (Erişim Tarihi: 15.07.2017).

demokrasi ve kozmopolit demokrasi gibi teorileri, “bütünleyici” olmaları hususunda eleştirirken; aynı zamanda eşitlik ve özgürlük ilkelerinin derinleştirilmesi açısından olumlarlar. Hardt ve Negri ise demokrasi kavramını tamamen liberal demokrasi karşısı, tüm egemenlik ve iktidar formlarının ortadan kaldırıldığı bir spektrumda değerlendirmeye çalışmışlardır. Hardt ve Negri için çokluk temelli küresel demokrasi düşüncesinin radikal demokrasinin bir eleştirisi olarak şekillendiğini söylemek mümkündür.

Hardt ve Negri’nin, imparatorluğu, emperyalizmin bir sonraki aşaması olarak görmeleri bağlamında temelde Marksist ilerlemeci mantığı benimsediklerini söyleyebiliriz. Kullanılan kavramlar bağlamında, Radikal Demokrasi kuramı, söylem, hegemonya ve antagonizma mefhumlarını gündeme getirir. Söylem, farklı kimliklerin olumsuzluk zemininde bir araya gelmelerini mümkün kılan şeydir. Bu bir araya gelme işleminin yarattığı birlik hegemonyayı meydana çıkarırken, antagonizmalar ise yeniden bir araya gelme işlemini bozma işlevi görür. Bu bağlamda demokrasi sürekli bir bozulma ve yeniden kurulma çerçevesinde, hep gelecekte olan bir şeydir. Laclau ve Mouffe’a göre bu inşa süreci kısmidir; çünkü dışlama olmadığı sürece bütünleşme de imkânsızdır. Bütünleşmenin politik ifadesi hegemonyayı meydana getirmekle birlikte, eşdeğerlikler taleplerin tikelliğini ortadan kaldırmamaktadır. Radikal Demokrasi’nin temel hedefi ise dışlamaların zorunluluğu ilkesinden hareketle, eşdeğer tikelliklerin taleplerinin söylem çerçevesinde inşa edilmesiyle hegemonyanın kurulmasını sağlamaktır.

Laclau ve Mouffe, tikel talepler sağlansa bile ya da talepler doyurulsa bile, mücadele alanındaki talepler dizisinin istikrarlı bir bütünleşme sistemi yolunda ilerleyeceğini ifade etmektedirler. Çünkü kimlik tamamlanamaz ve özne, anlamı sabit bir kimlik içerisinde olmadığı için her talebin söylemi, özneyi yeni bir kimlik içerisinde yeniden inşa eder. O halde radikal demokrasi, çoğul radikal kimliklerin siyasal düzlemde kendine yer bulabildiği ve hiçbir kimliğin homojenize edilmediği bir kuramdır. Diğer yandan radikal demokrasi, kapitalizmi veri alan, ekonomi, iktidar ve ulus-devlet kavramlarına vurgu yapmayan, söylem hegemonyası üzerinden -fark ve eşdeğerlik mantığından hareketle- tüm kimliklerden oluşan çatışmacı bir siyasal zemine göndermede bulunmaktadır. Radikal çoğul kimliklerin bitmez tükenmez talepleri dışlayıcı ve çatışmacı boyutu, radikal demokrasinin temel özelliğidir.

Küresel Demokrasi kuramı ise, ulus-devlet, iktidar ve egemenlik formları üzerinden, anti-kapitalist bir demokrasi tahayyülü sunmaktadır. Küresel demokrasi kuramı, hiçbir içeri-dışarısının olmadığı, merkezsizleşmiş ve sınırların yokluğuyla tanımlanan imparatorluk karşısı bir teoridir. Emperyalizmden sonraki aşamayı ifade eden imparatorluk, emeğin biyo-politik üretimi üzerine konumlanmıştır. Emeğin biyo-politikası, egemen kapitalist sermayenin maddi olmayan emek üzerindeki

tahakkümünü ifade eder. Hardt ve Negri'ye göre bugün emeğin sayısız biçimi vardır ve enformatik teknolojilerle birlikte bu sayısız biçimdeki emek türleri ortak bir paydada buluşma noktasına gelmişlerdir. Maddi emek, bilişsel emek, entelektüel emek vs. gibi tüm emek biçimlerinin oluşturduğu kümeyi çokluk olarak tanımlamaktadırlar. Hardt ve Negri'ye göre, herkesin proleterleşmeye gittiği bu çağda "sömürüyü" reddetmek çokluğun temel prensibi haline gelecektir. Tüm emek biçimlerini ortak paydada biçimlendiren ve üreten imparatorluk, özneye içkin üretkenlik ve yaratıcılık temelinde yerini demokrasiye bırakacaktır. Kapitalist ekonomik sömürüye karşı spiralsi olarak genişleyen çokluk, arzu makineleri olarak imparatorluğun devrimci öznesi olarak tayin edilmektedir. İletişim ve enformasyon sayesinde ortak paydada buluşan çokluk, Hardt ve Negri'ye göre imparatorluğun tahakkümcü aygıtlarını bertaraf ederek küresel demokrasinin koşullarını doğuracaktır. Küresel demokrasinin; savaşın, sömürünün, iktidarın ve herhangi bir egemenlik formunun olmadığı bir duruma göndermede bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada Laclau ve Mouffe, küresel demokrasi kuramına üç noktada eleştiri yöneltmektedirler.

Birincisi, Laclau ve Mouffe'a göre, siyasal kavramı hasımlık ilişkisi üzerinden yürüyen bir çatışma alanıdır. Çatışmanın ve dışlamanın olmadığı yerde siyasaldan bahsetmek imkânsızdır. Siyasal, antagonizmalar üzerinde işlemektedir fakat küresel demokrasi teorisi, antagonizmanın kurucu niteliğini inkâr etmekte ve merkezi öneme sahip egemenlik meselesini reddetmektedir (Mouffe, 2013:124). Küresel demokrasi teorisini, liberal kozmopolit demokrasi kuramlarına benzeten Mouffe, aralarındaki tek farkın, küresel demokrasi kuramının radikallik iddiası taşımasından ileri geldiğini ifade etmektedir. Küresel demokrasiyi evrenselci gören Mouffe, siyasala içkin olan çatışmacılığın küresel demokrasiyle birlikte imkânsızlaştığını ileri sürmektedir. İkincisi, Mouffe'a göre imparatorluk ABD'dir; bir merkezi de bulunmaktadır. Merkezsiz değildir. Üçüncü eleştiri çokluğun nasıl örgütleneceğine yöneliktir. Mouffe, çokluğun dikey bir sıçrama yapıp doğrudan küresel formlarla temas kurması ile yatay olarak genişlemesinin, birçok mikro ölçekli mücadele biçimini anlamakta bizi körleştirme tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağını vurgulamaktadır.

Bunun yanı sıra Küresel Demokrasi'nin çokluk temelli aksiyomlarını Radikal Demokrasi'nin bir eleştirisi olarak aşağıdaki karşılaştırmalardan hareketle ortaya koyabiliriz. İlk olarak, Radikal demokrasi kuramı söylem hegemonyası üzerinden yükselmektedir. Söylem hegemonyası dilin inşa ettiği kısmi siyasal süreçlere dikkat çekmektedir. Küresel demokrasi kuramı ise çokluğun hegemonyasına göndermede bulunur. Çokluk, yoksullar, göçmenler, maddi ve maddi olmayan emek biçimlerine işaret ettiği için anti-kapitalist ilkedir. Hardt ve Negri'nin post-Marksist tutumları mümkün merteye Laclau ve Mouffe'un yaklaşımlardan tamamen farklıdır. İkinci

olarak “emek” kavramının bu teoride pek bir anlama sahip olmadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bir diğer karşılaştırmaya göre, radikal demokrasi kuramının, çoğul radikal kimlikleri dışlayıcı ve çatışmacı siyasal bir zeminde kurgularken; küresel demokrasi kuramının ise dışlamanın ve çatışmanın homojenize edildiği bir kurama öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Çokluk, kapitalist ilişkilerin yarattığı antagonistik ilişkileri bertaraf eden bir işleve sahiptir. Çokluğun devrimci gücü sayesinde eşitsizlikçi tüm formların çatışmacı boyutu ortadan kalkacaktır.

Ayrıca radikal demokrasi, iktidar–özgürlük ilişkisinin zorunluluğuna göndermede bulunarak, iktidar ve talepler dizisinin sürekli değişimini ön plan çıkarmaktadır. Çokluk temelli küresel demokrasi fikri, iktidar yapılarının yarattığı sömürü ve egemenlik biçimlerinin olmadığı yalın sahayı ön plana çıkarmaktadır.

Bir diğer nokta ise, radikal demokrasi kuramı, ekonomi ve devlet gibi yapılara yoğunlaşmazken, küresel demokrasi kuramının, ekonomi ve devlet temelli bütün egemenlik biçimlerinin ortadan kaldırılmasını gündeme getirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Ayrıca radikal demokrasi kuramı, evrensel bir öneri sunmazken, küresel demokrasi kuramının, evrensellik iddiası taşıdığını söylemek mümkündür.

Bir diğer unsur, radikal demokrasi kuramı, demokrasinin salt bir anlamı olamayacağını “boş gösteren” kavramına dayandırırken, küresel demokrasi kuramının, demokrasinin anlamını “çokluğa” dayandırdığı görülmektedir. Diğer yandan radikal demokrasi kuramı, herkes için özgürlük ve eşitlik ilkelerini anti-devrimci siyasal bir kurgu üzerinden ele alırken, küresel demokrasi kuramı, eşitlik ve özgürlüğün ancak çokluğun yapacağı devrimle mümkün olabilirliğini irdelemeye çalışmaktadır. Sonuç olarak post-Marksist düşüncede çokluk temelli küresel demokrasi fikri, radikal demokrasinin bir eleştirisi olarak okunabilir.

KAYNAKÇA

- Barrett, M. (2013). “İdeoloji, Siyaset, Hegemonya: Gramsci'den Laclau ve Mouffe'a”, (Çev: Ahmet Fethi, Der: Slovaj Zizek), *İdeolojiyi Haritalamak*, Dipnot Yayınları.
- Demir, G. (2014). *Postmarksizm ve Radikal Demokrasi*, Patika Kitap.
- Gülenç, K. (2010). “Post-Marksizm, Radikal Demokrasi ve Eleştiriler”, *Yeditepe’de Felsefe*, Sayı:9, s:138-188.
- Hardt, M., Negri, A. (2011). *Çokluk*, (Çev: Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M., Negri, A. (2015). *İmparatorluk*, (Çev: Abdullah Yıldız), Ayrıntı Yayınları.
- Homer, S. (2013). *Jacques Lacan*, (Çev: Abdurrahman Aydın), Phoenix Yayınları.
- Kundakçı, D. (2015). *Pragmatizm versus Post-Marksizm: Rorty ve Laclau-Mouffe Örneğinde İki Farklı Demokratik Siyaset Anlayışı*, Hiperlink Yayınları.
- Kronoloji :Mısır Devrimi (2014). <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-misir-devrimi> (Erişim Tarihi: 15.07.2017)

- Laclau, E. (1989). "Sınıf Savaşı ve Sonrası", (Çev: Akdoğan Özkan), *Birikim Dergisi*, Sayı:5.ss:24-27.
- Laclau, E. (1990). *New Reflections on The Revolution of Our Time*, Verso.
- Laclau, E. (2015). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, (Çev: Ertuğrul Başer), Birikim Yayınları.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2015). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, (Çev: Ahmet Kardam), İletişim Yayınları.
- Lenin, V. (2013). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, (Çev: Cemal Süreya), Sol Yayınları.
- Mouffe, C. (2008). *Siyasetin Dönüşü*, (Çev: Fahri Bakırcı), Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2013). *Siyasal Üzerine*, (Çev: Mehmet Ratip), İletişim Yayınları.
- Negri, A. (2006a). *İmparatorluktaki Hareketler: Geçişler ve Görünümler*, (Çev: Kemal Atakay), Otonom Yayınları.
- Negri, A. (2006b). "Küreselleşme ve Demokrasi", (Çev: Selen Göbelez), *Conatus Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, s:123-132.
- Negri, A. (2012). *Porselen Yapımı: Politikanın Yeni Grameri İçin*, (Çev: Murat Erşen), Monokl Yayınları.
- Nizam, D. (2006). "Devrimin Dikişleri: Laclau ve Mouffe'un Alternatifleri", *Birikim Dergisi*, Sayı:205-206, s:156-163.
- Okutan, Ç. (2006). "Post-Marksist Düşüncede Radikal Demokrasi Projesi", *Liberal Düşünce*, Cilt:11, No:41-42, s:87-99.
- Özsel, D. (2010). "Radikal Demokrasi: Temelsiz ve Paradoksal Bir Vaad", (Edt: Hilal Onur İnce), *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*, içinde, Doğu-Batı Yayınları.
- Parker, N. ve Sim, S. (1997). *The A-Z Guide to Modern Social and Political Theorists*, Routledge Taylor & Francis Group.
- Sim, S. (2001). *Post-Marxism: An Intellectual History*, Routledge Taylor & Francis Group.
- Therborn, G. (2010). *Marksizmden Post-Marksizme*, (Çev: Devrim Evcı), Dipnot Yayınları.
- Trimbur, J. (1999). "The Problem of Post-Marxism: Radical Democracy and Class Struggle", *JAC Stor*, Vol:19, No:2, pp:285-291.
- Tronti, M. (2005). "Ret Stratejisi", (Çev: Akın Sarı), *Otonom Dergisi*, Yıl:2, Sayı:4, s:165-181.

